

A. Gergely András

LEZÁRHATATLAN SZAVAK, FALUSI EZREDFORDULÓK

Sok lesz ez itt most... – látszólag. De hát mégsem, mert oly sok egyéb is volna... – ezért aztán az íróasztal sarkán púposodó kisebb könyvtorony csupán kósza válogatás lehet a régóta reflexióra váró vagy épp frissen megjelent etnológiai, tájféldrajzi, interkulturális és változás-antropológiai opuszok egyre növekvő kiadványtömegéből. S most, hogy a tüztöltésipari eszélyesség szolid kényszerrel ráveszi az Akadémia legkülönbözőbb intézményeit a kutatószobákban és folyosókon fölhalmozott tudásanyag erőszakos selejtezésére, fényesen ki is derül, milyen mérvű volt (és maradt is részben) a hazai társadalomkutatás falutematikai érdeklődése, meg hát mennyi minden megjelent nem is okvetlenül a fővárosi, sokkal inkább a helyi kiadványokban, melyekről a helyi érdekű (jószerivel megszűnt, vagy érdeklődését tekintve súlyosan beszűkült) szaksajtó szinte nem is szólhat messzire hangzóan. Épp ezért, s mert sem közösség kultúra nélkül, sem kultúra közösség nélkül nemigen létezhet, vettem elő néhányat az említésre érdemes régebbi kötetekből is, melyekről külön-külön alapos ismertető ugyancsak elkelne, ha nem hunyt volna el boldog békével a régimódi könyvűjság mint „szellőztető” műfaj, vagy nem vált volna betűpiaci mértékkel mérve a meg- és felvásárolható reklámfelületek keretévé.

De mert a tudás természetéhez tartozik a nyomtatott betű története (és a már ezt is megelőző tudásátadás-történet évszázadai-évezredek óta, hogy nem tud és nem is óhajt bennfentes önelégültség maradni, hanem szabadba tör, érdeklődőre vadászik, meghódít és meggondolkodtat mindegyre, ezért hát nehezen is kerülhető el annak komolyanvétele, amit hordozója, a könyvbe tördelt tudástartalom közvetít. Itt van mindjárt egy vékonyka, ám annál serkentőbb kiadványocská, melyre mint a gödöllői Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának tanszéki közleményére semmiféle izmos média föl nem figyelne, holott jelenkori társadalmi folyamataink egyik legzűzösebb kérdésköréről szól, s még ennél is fontosabb, hogy korszakos jelenségek legkorszakosabb következményeire figyelmeztet halk válságképező tónusban. *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”* címet viselő tanulmánykötet a sorsszerű rendszerváltási átmenet kilátástalanságát, behalt perspektíváit, munkanélküliségre fordult irányváltását, és az agrár-ágazat

urálpolitikai megüzemszerkezeti reménytelenségét taglalja öt apróbetűs írás révén, alig több mint száz-húsz oldalon. A kiadvány, mint afféle tanárképző intézeti vagy tanszéki sorozat egyik példánya, szinte túlszerűen tónusban járja körül azt, amit egykoron Márkus István mint az európai utóparasztság várható sorsát vizionált: mivé lesz a rendszert és modellt is váltó társadalmi termelésben olyan ágazat, melynek már nem kegyelmez a kíméletlen és kamathaszonra éhes korszakos türelmetlenség. És mivé lesz ott, ahol a polgári gazdaság fölhalmozásihiányos évtizedeit/évszázadait sebtiben próbálja pótolni egy heveny szabadrablási időszak, jelen esetben az új magyar szabadkapitalizmus kezdete. A parasztizálás vége mint a modernizációs fejlődés következménye (fejlődés ez, vagy inkább durvulás, esztelen sodródás...?) a magyar iparosodás és térségfejlesztés hosszú 19. százada után megtartó erővel megkapaszkodni már képtelen néptömegek sorsszerű reménytelenségével járt, s jár egyre inkább, amikor az íz nélküli, ügyes haszonnal és steril leleményességgel megtermelt élelmiszerpiaci termékeket már lényegesen olcsóbb braziliai vagy portugáliai farmokról ideröpíteni, mintsem földet túrni, adózni, gyomorgörcsben vezetni le a termelési idegességet, izgulni időjárásért, felvásárlóért, rigójárásért vagy támogatási adókulcsokért. A „hazátlanná” vált agrárvilág és a mindegyre inkább földtelenné váló paraszttársadalom ezzel persze nemcsak a nemzeti össztermék konstans vesztese, hanem nemzedékekre előre a stabil rurális munkanélküliség újratemtője, mobilitásra kényszerülő vándormunkás, részmunkaidős agrárcseléd vagy a történelmi idő „sűrűsödése” miatt reményvesztetten alulmaradó és más irányban kibontakozásra képtelen szereplő lett. A „vidék és a falvak” fogalompár ebben az értelemben, a vesztes szereplők lakóhelyi illetőségének eufemizált, általánosításban kiterjesztett megnevezése a kötetben, a címbeli „mezőgazdaság után” pedig az etnokulturális típusok egyik jellegzetes népcsoportozatának korszakos ellehetetlenülési időszakára, az agrártermelők „múltidejűvé”, „korszerűtlenné” válására utal természetesen.

A recenzens ugyan a szakmai korrektség mércéjével köteles kezelni a szóbanforgó művet, de nem illik elhallgatnia, hogy a meglehetősen széles spektrumú szakirodalomból miért épp ezt vagy amazt a

művet emeli ki. Ekképpen azt sem titkolhatja, ami meggyőződése vagy tudományos alapállása, s úgyszintén ki kell nyilvánítania azt is, ami kizorul átlátási köréből – s e téren nem is kívánok bujdokolni a szavak rengetegében... Úgy vélem, e 2005-ös kiadvány mai kézbevétele azért nem indokolatlan, mert mintegy előképét, pontos diagnózisát és esettanulmány-értékű példatárát adja annak, amit (talán túlegyszerűsítve) történelmi léptékű újgyarmatosításnak nevezhetnénk. A hazai rurális társadalomban vannak értékelhetően pozitív folyamatok (mint ebből Csurgó Bernadett, Kovách Imre, Bódi Ferenc, Kovács Éva, Sik Endre, Kovács Katalin, Letenyei László, Juhász Pál tanulmányai és könyvei megannyi mintát föl is mutattak), de lényegét tekintve a rendszerváltoztatás körülményei között egy új hűbérúri rendszer kialakulásának, refeudalizációs birtokviszonyok stabilizálódásának, udvari beszállítók rendjében hatalmi státuszt nyerő szereplők gyarmatosítási törekvéseinek lehetünk most tanúi, egyfajta posztmodern rendiesség dimenziói között. E kiszolgáltatódást szemmel láthatóan kíséri az önmagát újrafogalmazni már képtelen igavonó parasztság mai sorsfolyamatainak sodrása, helyi basák kialakulásának előképeivel, egyfajta fideszokratikus oligarchizmus stabilizálódásával. Ebben a politikai berendezkedésformában az alulról szerveződő, Európa nem egy földrajzi pontján korántsem szokatlan maffiokratikus folyamatok kapnak főszerepet, de ezek mellett a (Magyar Bálint sokatmondó kifejezésével) „szervezett Felvilág” új elitista szereplői jutnak sorsdöntő kegyúri pozíciókba, mégpedig úgy, hogy a foglyul ejtett állam a helyi társadalmi terekben mint újraelosztott vagyonok legfőbb őre kap gondnoki szerepet és biztosít új osztozkodási piacot. E piacon a tulajdonosváltások korai rendszerváltást követő második generációja terjeszti ki uralmi csápjait, (nem függetlenül persze a helyi önkormányzatiság újrafelosztott politikai terének szereplőitől), s immár nem magánosított térszavagyonok jogos uradalmi intézőiként mutatkoznak csupán, hanem a családi gazdaságok megújulási reményt alig tápláló erőinek kiérdemesült helytartóiként, „zöldbárók” utódaiként és még zöldebb uniós támogatások virgonc kezelőiként. E marginális szférára (általam) kívülről ráfoglalmazott helyzetleírásával szemben e kötet szerzői a rurális társadalmi folyamatok politika-, társadalom- és gazdaságelemzői szinteken is okadatolt tanulmányaikkal támasztják alá a falusi-vidéki kiszolgáltatottsági viszonyrendszert, éppenséggel empirikus kutatási alapokon nyugvó érvekkel. A kiadvány címe Laki

László dolgozatának címét vette át, s egyíves tanulmányában Laki a globalizációs alkalmazkodási kényszer szülte nemzeti „földreform” privatizációs hatásait és az agrárszféra összezsugorodásának természetrajzát adja. A mai állapotok előképeit ugyan a nyolcvanas évek agrárszerkezeti állapotában nevezi meg, de ehhez hozzáteszi a késői iparosodás, megkésített piacosodás és még későbbi modernizálódás kényszeréből fakadó fejleményeket, köztük a tömeges földosztási, vagyonmegosztási és gyenge kistérségi önszerveződéshez kapcsolható kényszerpályák következményeit is. Ennek tehát mintegy az agráriumban foglalkoztatottak létszámának évszázados lassú zuhanását követően megerősödő új elitek és régi versenyképtelenek huzivonijából származtatható logikája lehetett következménye: olyan perifériális fejlődésképtelenség, melynek új alkukra föleskedő hangadói a politikai beavatkozásokkal nemhogy gátját építették volna a belső erózióknak, hanem még lokális-kistérségi szinteken fokozták is a szakképzetlen mezőgazdasági munkaerő újgyarmatosításának iramát. A még megmaradt termelői kör szakértelme, piaci alkalmazkodási hajlandósága nemhogy az európai integrációs folyamatokat nem követhette, de saját földjéből, saját piacáról, saját egykori kooperatíváiból is kizoruló népességet testesít meg. A Laki által tárgyalt helyzet, a bemutatott kistérségi kísérletek és fejlemények (élőmunka túlsúlya, birtokaprózódás, segélyfüggés, maradékelvű piac/ozás/i stratégiák, erőforráshiány, hiányzó szakértelem, stb.) a professzionális agrárnépesség fölszámolódásáról és esélycsökkenéséről szólhatnak csupán, vagyis a forszírozott társadalmi átstrukturálódás minden negatív következményéről. Az elszegényedés trendje, az „ország” és az Alföld közepén is „perifériára” szorulás versenyképtelenségi trendje, majd mindezek nyomán a „félproletár” állapotok tömegessé válása és eszkalálódása tehát megoldások keresésére szólítana fel, de ennek mint feladatnak vállalása hidegen hagyja az uralkodó elitet. Agrárpolitikai „hatásvizsgálat” révén a könyv következő tanulmányában Csité András, Csurgó Bernadett, Himesi Zsuzsa és Kovách Imre illusztrálja a hatalmi változások társadalmi következményeit a mezőgazdasági szövetkezetek szocialista agrártámogatási korszakot követő időszakában, részletesen taglalva ezeket a mintegy 1,2 millió fős mezőgazdasági dolgozót érintő körülmények (földhasználat, üzemszerkezet, foglalkoztatottság) dimenziói között. Hangsúlyozva, hogy a magyar vidék képes és képzett is arra, hogy fenntartsa a termeléshez szükséges állandóságot és hatékonyságot, kiemelik

a mezőgazdasági privatizációban, strukturális átalakulásban és a földtulajdon-viszonyok romlásában végbemenő folyamatokat, a keresők létszámának visszaesését, a családi magántermelésben jellemzővé vált önfelszámol(ód)ási trendeket, a térszervezeteinek bomlási és leépülési mutatóit (nem lényegtelen, hogy ez 60% volt a kilencvenes években), végül azt, hogy a családi kisüzemi formákba visszaszorult termelők is súlyos munkaerőpiaci és adózási nehézségekkel kellett szembesüljenek, terhelten a tőkebefektetések egyre növekvő hiányával és a jogi áttekinthetlenségek tömegével. A jelen állapotok azonban már további kísérletezést nem engednek a rurális tér szereplőinek, ezt a hiányzó agrárpolitikai kedvezmények is lehetetlenné teszik.

Kovács Imre ezt követően önálló tanulmányban is tárgyalja *A magyar társadalom „parasztalanításának”* folyamatát európai összehasonlításban, jelezve, hogy még a 20. század közepén a magyar felnőtt lakosság közel fele a mezőgazdaságban dolgozott, 2001-ben ez már csak alig több mint 7%-ot tett ki, vagyis a demográfiai és foglalkozásszerkezeti dimenziókban a parasztság szinte nem létezik többé. Ez (politikául fogalmazva) az integráló típusú hatalomgyakorlási történelemben nem kisebb jelentőségű, mint a magyar társadalom paraszti világának intervenciószámolása. A rurális tér megszállása a megkésett fejlettségű európai társadalmakhoz viszonyítva is számos hasonlóságot mutat a paraszttalanodás trendjében, de a néprajztudomány, a gazdaságtan, az európai integrációs folyamatok és a statisztikai-demográfiai elemzések szótárában is mindez úgy jelenik meg, mint a jobbjárgányból „kilábalás”, a rendi osztályrendszer bomlása során egy adekvát rend megszüntetésének (államszervezeti logikába illesztett) kulturális és gazdasági-politikai sodrása. Az európai agrártermelők létszámának drámai visszaesése nemcsak az északi típusú fejlődés terén, hanem a nyugat-, kelet- és dél-európai változástrendek térségeiben is jellemzővé vált a huszadik század utolsó évtizedeiben. A társadalmi, a strukturális és a kulturális paraszttalanítás fogalmi körében a nemzeti identitások szerkezeti, funkcionális és differenciálódási szakaszai is megkülönböztethetők, de hasonlóságai a migrációs, regionalizációs, ipari struktúraváltási és vidékfejlesztési célrendszerekben is hasonlóságokat mutatnak a legkülönbözőbb alrendszerekben. Kovács ez írása nemcsak korszakos folyamatok nyomonkövetése, hanem a Márkus István utáni parasztság-elemzések egyik kulcskérdéseket érintő forrástanulmánya is. Mindez kihat ugyanis a mo-

dernizációs, globalizációs, nemzetekfölötti integrációs kérdésekre is, nem utolsósorban a világ agrárstruktúrájának jövőjére. Mindezekben a tradíciók követésének kérdése, a társadalmi mintakészlet, a munkához való viszony, a munkaerőpiaci feltételek mellett a „vidék” jelentése és jelentősége is átalakul, nemegyszer pejoratív tartalmat nyer, a mindennapi beszédben már lassan csak rekreációs vagy turisztikai övezetként jelenik meg a vidék, mely az újkor hajnalán még szerte Európában a társadalmak legjava termelésének multiaktivitással jellemezhető nagytérsége volt. A gyorsan modernizálódott skandináv országok, a mediterrán térség és példaképpen Írország is adaptálódni volt képes az organikus folyamatban fölszámoló paraszti világok átstrukturálásához, a kelet-európai és a magyar paraszti átalakulás az utóparasztság hiányában viszont a modernitás sorsdöntő konfliktusaiba szalad bele, meglehetősen védtelenül és kiszolgáltatottan.

Ezt a családi térben is mélyreható, de nyomon követhető folyamatot illusztrálja érzékletesen a kötet következő írása, melyben Laki László és Mack Éva egy „átlagos” falusi család évtrendjének bemutatásával teljesíti ki az ellenőrizhetetlen privatizációs hatások feltorlódása révén sok millió magyar lakosra jellemzővé vált szegényedési magyarázatokat – mégpedig szemben „a” parasztra jellemzőnek tartott előítéletes képzetek általánosságaiával. Írásuk java része az egyhavi táplálkozási mutatók példáira épül, melyekből kiolvashatóvá teszik egy „lemaradó térség” falusi háztartásainak szegényedési trendjét. A napról napra élés, képzetes felszínen-maradás mint sorshelyzet a kutatott alföldi térség lakóinak létében nemcsak a reménytelenség belenyugvással ellentétes küszködését teszi korszakossá, hanem sajnos azt is, hogy perspektívaik közt a majdan talán „könnyebben” élés reménye még szerepet kap, de a minőségileg „jobb” élethelyzet hitelessége már a nem választható perspektívába szorult vissza.

A kötet befejező írása ezt a sodrást követi, ebben Laki László a rendszerváltás utáni fiatal életek átmenet-jellegére koncentrálna, az újratermelődésként, a változások körülményeinek piacgazdasági reménytelenségeire is kitérve. A munkanélküliség erősödése okán a mintegy 3,8 millió munkavállaló korösszetétele, pályakezdési perspektívája és a bizonytalansági mutatók állandósulása mentén olyan társadalmi polarizálódás bekövetkezését előlegezi, amelyben az állam sem tehet mást, mint „parkoltatja” a fiatalabb korosztályok munkapiacra kerülését, sakkozva az előregedő pályák-szakmák-foglalkozási területek munkaerő-létszámával, az önálló életkezdés mes-

terséges késleltetésével, az eltartottak és aktívak tömegeinek manipulálásával és a potenciális hitelképesség retardált állapotának szorgalmazásával (lásd lakáshitelek, munkaerőpiaci kereslet, elhelyezkedési mutatók, szakmaspecifikus képzési és átképzési eszközrendszer, térségi munkaerőpolitikák központosítása, stb. kérdéseit). Talán nem szorul ajánlott analógiára, ha azt idézzük föl itt, hogy az utóbbi két vagy néhány év miként teszi/tette még lehetetlenebbé a munkaképes lakosság aktivitásának megmaradását, a jövedelempótló, nyugdíj-korszaki, társadalombiztosítási és öngondoskodási elvárások teljesíthetőségét, s miként lesz a jelenlegi trendek alapján még kevesebb oktatásban felkészített, piaci alkalmasságra edzett, eltartóképes szemponjtárból is számottevő népesség a ma pályakezdők korosztályaiból. Laki süvítően rossz társadalomképet, riasztó jövő-víziót, sorozatnyi intézményi (iskolai, önkormányzati, erőforrás-gazdasági, lakáspiaci, médiapolitikai, egészségügyi és más) válságjel regisztrál, konklúziójában visszatérve a makrogazdasági és piaci erőter beszűkülésének, „a történelem összesűrűsödésének” kérdésére, melyet a piaci viszonyokhoz még felkészületlen fiatal népesség globálkapitalizmushoz adaptálódni még esélytelenebb kilátásaival tetéz.¹

Kárpótlási jegyen vett bérelt föld, bérletbe átvett búzatermesztés, házilagos baromfi-tenyésztés, sertés- és bikanevelés mint kiútkeresés egy bihari faluban, családi gazdálkodásba kényszeredett, de a teljesítmények terén éppúgy a lehetségesen szorgos gazdatudat jellemzi azokat a familiáris viszonyokat is, melyeket a szövetkezeti korszak fölszámol(ód)ása után településüket éltetni kész gazdák formálnak – ez a társadalmi terepe Lovas Kis Antalnak is, aki a kisüzemi gazdaságok megváltozó társadalmi szereptudatát járja körül esettanulmányi szinten a Debreceni Egyetem néprajzi kiadvány-sorozatában tavaly napvilágra jött kötet(ek)ben. Újiráz mint a megye perifériájára szorult parasztfalu, a megnehezült ingázás, a széttagolt munkaerőmozgás, a halmozottan hátrányos térségbe jutott agrárágazat közössége, amelynek ellehetetlenülési folyamatát a település révén bemutatva Lovas Kis is arra jut, hogy a lokális társadalmak értékzavara, normarendjének megborulása a nagypolitika beszűremkedésének, vagy

inkább istencsapásának következtében ment végbe, mintegy regionális válságtérületté formálva a lassan ráadásul előregedésnek is induló községet. A Szerző arra hívja föl a figyelmet, miként vállalhatatlan ma már a rendszerváltás idején is előre kalkulálható volt folyamat, melyben a korábbi létforma, munkaszervezet és termelékenység egyre nyomorúságosabb és idegenebb lesz a városi munkaerőpiacról falusi származási közösségbe visszaszoruló népesség „kényszerparasztsági” perspektívája számára.² A kötet négy családi gazdaságot bemutató több mint kétharmada interjúközlésre alapul, mely roppant ritka ma már ezen a tematikai egységen, tudásterületen belül, de épp ezért értékes is, hisz visszaigazolja a kötet első negyedében összegzett ismereteket, áttekintő közléseket és sommás körképet. A Szerző néprajzos gondossággal és társadalomtudós hevülettel regisztrálja a leküzdhetetlen nehézségű folyamatokat és a szereplői magatartásokat, életvezetési stratégiákat. Sem ténylegesen helyi, sem a rendszerváltozási folyamattól függetlenedni nem tudó életmódok és túléléspolitikák nem voltak képesek az elmúlt 15 évben visszaállni a „hagyományos” gazdálkodási rutinra, a vállalkozói új térben még életszerű programosságra, vagy a helyi „kicsik” és „nagyok” között elhelyezkedő túlélés-képes alkalmazkodási metódusokra akár. Gazdálkodói tipológiájában, melyben részint követi is korábbi kötete (*Piaci túlélés – kisüzemi lavírozás*. Debrecen, 2006) történeti ívét az üzemszervezet, a társadalom- és gazdaságtörténet aspektusában, részint vállalkozási stratégiák kisüzemi kontrasztjaiból építi föl körképét a Dél-Bihar jellegadó településein talált megoldásokból, főként azt a sokpólusú összefüggérendszer hangsúlyozza, melynek alaptulajdonsága, hogy nem pusztán egykomponensű változásokhoz kötődik, hanem termőföldméret, eszközellátottság, tőkeérzékenység, termelési stratégia, piackezelési rutinok, környezeti kényszerek, települési erőviszonyok, pártpolitikai függésrend is tagolják. Többféle növénykultúra, megannyi vállalkozási modell, mobilitási törekvések és generációs tudásszintváltozás, kockázatkezelési változók is befolyásolják azt, ami a gazdálkodói mentalitásban szükségképpen definiálhatja a túlélési sikert. Növekvő tulajdonrészek és módosuló szereptudatok, erősödő individualizáció és kapitalizálódási útválasztások tagolják át a helyi

1 A kiadvány adatai: Csité András – Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovács Imre – Laki László – Mack Éva: *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”*. Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Tanárképző Intézet kiadványai, sorozatszerkesztő Rakaczkiné Tóth Katalin. Gödöllő, 2005. 121 oldal.

2 Lovas Kis Antal: *Kisüzemi gazdaságok társadalmi szerepváltozása. Esettanulmány egy bihari településről*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke és a Györffy István Néprajzi Egyesület kiadása, Debrecen. A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 13. kötet, 2011. 192 oldal.

társadalmat, helyi elitformálódás farmertársadalmi konfliktusai rontják a kooperáció légkörét, miközben az egyéni-kicszaládi érdekérvényesítés minden korábbi partnerséget is felülmúl... „A legújabb interjúkban azonban már a település megszűnése is szerepel a falu jövőjét latolgató koncepciójukban” – zárja elemzését (51. old.) a Szerző. S mint ha ugyanő hasonló következtetésekre jutna akkor is, midőn nem csupán egyetlen települést, hanem egy gazdasági-társadalmi szituációban átmeneti, határmenti, regionális szerepkörét tekintve *transzit-térseget* mutat be másik kötetében.³ Ez opusz a román határ mentén zajló mozgásokra fókuszálva, az 1989 utáni privatizációs folyamat és helyi termelési szerkezet változása mutatóiból kiindulva a rendszerváltó gazdasági kooperációk külső (határátjárás, kereskedelmi, termékszerkezeti, földtulajdoni) mutatói mentén a dél-bihari (Átánd) és környéki változásfolyamat családi vállalkozásokra kiható jellemzőit, szerepváltozásait és értékrend-módosulásait világítja meg, főképp saját hosszú terepkutatási tapasztalatai révén. A térség szerepe, sőt a térségi szereptudat változása mutatói ugyanis családszerkezeti és értéknorma-változásokat is előidéztek, így a Bihar-sarki alföld, a Berettyó-Körös térség és a Kis-Sárrét egy részén zajló változások szinte családi miliőkre lebontva mutatkoznak meg itt, végül is hat település lényegi átalakulása során a környezetükre gyakorolt hatásokkal egyetemben. A szocialista korszak szövetkezetei után a magánosítás útjára lépő agráriumban új családi munkamegosztás, a határnyitás után új térbeli mozgásosság, s a nemi szerepek funkció-módosulása révén a családi gazdaságban megtörtént változások még nem jelenthették azt is egyúttal, hogy a kisvállalkozási piacon érdemi integráció menjen végbe. Néprajzi-antropológiai kutatását ezért a késztetések és szerepmagatartások szemlézése kísérte, beleértve a vállalkozási stratégiák helyi közösségek általi elfogadását vagy elutasítását körvonalazó témaköröket is. A Nagyvárad (Románia) felé ívelő közúti forgalom hatása Átánd, Biharkeresztes, Püspökladány áteresztő övezetében az európai határövezet részévé lett, ennek előnyeivel is, de főként hátrányaival, a Bihar-tájéki gazdasági szerepkörén túl kihatva az etnikai (román) „rugalmas migráció” folyamataira is (összehasonlításképp

3 Antal Lovas Kis: *The impacts of the European Union accession to the situation and the economic, social structure of several settlements of the region of Bihar*. Debreceni Egyetem, Néprajzi Tanszék, Ethnographia et Folkloristica Carpathica 16. Ford. Török Zsuzsanna. Debrecen, 2011. 176 old.

a pozsonyi övezet transznacionális harmóniáival, ahol a határontúltság előnyei másként, de sok tekintetben hasonlóan alakultak). A bihari táj mint migrációs övezet áteresztő-zónaként funkcionál, a mobilitások szinte körkörösséget mutatnak (4. ábra) Szatmár – Arad – Békés megye – Debrecen társadalmi terében. Lovas Kis egyenként áttekinti az érintett települések migrációs potenciáljának okait és módjait, beleértve a népességmozgás gazdasági érdekek, földtulajdon, megélhetés, munkaerőhelyzet szerinti hullámzásait, de konklúziójában a mind esélytelenebb ágazati-termelési viszonylatokra fókuszálja figyelmét, kimondva végszóként: „A tulajdon-átstrukturálódás a rendszerváltás folyamatában a konfliktusok forrásává formálódik, s főként megosztja napjaink agrártársadalmi viszonyrendszerét”. A kötet második fele a termelői gazdaságok tradicionális vállalásaitól a rendszerváltás során átalakuló szövetkezeti formák és a vállalkozói szerepkörű családokon belüli női szerepmódosulások izgalmas térségi esettanulmányaiból áll össze, hogy végül a helyi társadalmak értékorientációs zavaraira-küzdelmeire, ezek külső és belső feltételeire koncentráljon, kiemelve a földtulajdon-koncentráció szerepét, az alkalmazotti helyzet kiszolgáltatottsági relációit és a családok ehhez alkalmazkodó taktikázásait. Összefoglalójában az értékek és normák jelenlegi átmenetben végbemenő szekularizációját, egyfajta helyi mixitás-hibriditás kialakulását és a hagyományos paraszti létformák kedvezőtlen alakulásából fakadó végjátékát illusztrálja: megszűnő agrárszakértelmet preferáló politikai fordulat, termelés nélküli alkalmazottak térsége, s a siker vagy a normák révén végbemenő szocializációs tapasztalat elbizonytalanodása révén egyre esélytelenebb jövőképpel.

Ha pedig a helyi átalakulási trend ténylegesen és széleskörűen kihat a helyi közösségek jövőjére, úgy bizonyos evidens hatással bír a hétköznapi élet, az életvitel, a jeles napok, ünnepek, kivételes identitásbiztosító rítusok folyamataira is. Lovas Kis harmadik, ugyancsak tavaly megjelent kötete a *Társadalmi ünnepek közösségi funkciói az ezredfordulón* címmel⁴ Csökmő, Vekerd és Újiráz hagyománytartó és szimbólumkonstruáló falunapi szokásrendszerét, szertartásait ismerteti. Szakrális és profán, átírt és konstruált, identitásépítésre formált vagy aktuálpolitikai narratívákra áthangolt kulturális jelrendszereket dolgoz föl, vagy egyszerűbben fogal-

4 Lovas Kis Antal: *Társadalmi ünnepek közösségi funkciói az ezredfordulón*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Studia Folkloristica et Ethnographica, 56. Debrecen, 2011. 148 oldal.

mazva az „eszközként használt ünnepi helyzeteket kívánja bemutatni” (134. old.), ezúttal nem annyira az idegenforgalmas propaganda- és turisztikai reprezentációk tónusában (mint számos, a Szerző által használt és hivatkozott szakirodalom teszi), hanem a konfliktushelyzetek formálódására ráközelítve. Nyilvános terek átrajzolása, a múlt átírása, szakrálisan profán szórakozási alkalmak falunappá formálása, individuális célokká satnyuló ünnepformák kereskedelmi-fogyasztói szférába ernyedése egyfajta „nagy egészbe integrálódás” élményével kecsegtető alkalmi kalandja a helyi társadalom kulturális értékörzésének. Ebben nemegyszer a hivatosság segíti elő, hogy sok apró részközösség magánünnepére málladozzon szét az egykor kollektív élményegyüttes (135-138. old.). Ebben a fiatalok egyre tartózkodóbb és mind távolabbi köreinek, az egykor volt helyi „nagyságot” továbbépíteni hivatott intézményiségnek, újrakonstruált lokális identitásnak éppoly fontos szerepe van, mint a mindezt megerősíteni hivatott turisztikai célrendszernek, mely a reménytelenül perifériára szorult sárréti térség számára talán a kollektív jövő látszatkonstrukciójának magánérdeklő képzeletével kecsegtet.

Izgalmas módon kerül szinkronba e három térségi mintavétel a több mint évtizede megrendezett, de az ezredforduló paraszti múltját és jelenét a jövő kontextusában tárgyaló kötettel, mely a Magyar Néprajzi Társaság szentendrei vándorgyűlésének szinte egész anyagából kihangzik.⁵ Már a kötet s a konferencia alaphangját megadó, a jelen néprajzát a történeti dimenziókból, a felvilágosodás óta gazdagodó népművészeti érdeklődéstől napjaink változásérzékeny etnográfijáig és antropológiájáig vezető Kósa László tanulmány is az időben élés problematikáját fejtegeti, s az előadók-szerzők negyvennyolc írása is a néprajzi tudás-örökség, a jelenkutatás és a jövőremények idő-dimenziói között keres utakat a belátásra és értékelésre. A majdnem félszáz hosszabb-rövidebb írásból (nem is egy komoly tanulmány-méretű!) aligha lehet itt kellő hangsúllyal fölidézni a témakörök parttalan sokaságát és a megközelítésmódok árnyalatait. . . ., de annyi kitűnik leg-többjükből, hogy a 2000. év számvetési készítése az időiség megannyi átjárását kínálta az előadók mindennaposan kutató témakörében. Habár a nyilvánvaló „igazságtalanság” uralja el minden ilyes döntés légkörét, de kénytelen-kelletlen csupán né-

hány írásra lehet utalnom ebben a több kötetre kiterjedő ismertetőben.

A *Paraszti múlt*-kötet egyik legserkentőbb szövege Barna Gábor tanulmánya, *A világ megszerkesztése. Szimbolikus és valós világok* című írás, melyben a Szerző a természeti környezet humanizálása révén keletkező megnevezéseket, „orális emlékműveket” taglalja narratívák mentén, például a nemzeti emlékezet helyeinek, modernizálódás során kialakult utcanévadási, kultuszformáló, földrajzi és fizikai birtokbavételi eljárásoknak elősorolásával. A hazai és népszomszedsági példák mint a tér és a történelem birtokbavételi eljárásainak szimbolikus valóságai jól illusztrálhatók emlékműállítási gesztusként, szimbolikus politikai attitűdként, tárgyi rekonstrukciós eljárásokként, jelképes birtoklásként is. Bánság vagy Erdély, természeti környezet elnevezései, közösségek emlékezeti aktusai és emlékhelyekké avatott szakrális eljárásai a valós világok átszerkesztési kísérleteivé válnak, korszakos tettekké, melyek egy adott térhez kötöttség révén mentális világokat, ethnoscape-ek megőrzési esélyeit kínálják azoknak, akik a határok között és mögött, az adottságok és a rend(szer)ek feltételei révén próbálnak vertikális idődimenzióba illesztett legitimitációt elérni. Az írás a mentális világok egyfajta földrajzát adja, miképp az *Új kérdések és új határok a néprajzban: az ezredforduló perspektívái* című írásában Mohay Tamás is ebből mutat be határkijelölési módokat a néprajzi csoportok, nyelvek, regionális tagoltságok és kulturális area-elméletek fölidézésével. Izgalmas, hogy írását Mohay a néprajz határkijelölési és társ-tudási miliójében is áttekinti, keresvén határterületek, diszciplináris átvételek, kortárs problematikák (turizmus, nemzeti jelképek, mezőgazdasági tulajdon-szerkezet, szubkultúrák, gesztusnyelvek, étkezési tradíciók, népművészeti piacok, futball-szimbolikák, zenei folklórkultúra világzeneiesedése, stb.) fókuszba kerülésének folyamatai révén. Keményfi Róbert a *Szakrális tér – „eticitás” – nemzetállam* civilizatorikus problémakörében az etnikai dinamika és a szakralitások belső összefüggéseire fókuszál, nemzettudatok vallási kontextusai, vagy a területiség és az „államvallás” görög katolikus példája által kimondható „nemzetegység” konstrukciójával keresve empirikus példátarat. Provokatíván komplex megközelítésében a vallásosság mérésének statisztikai dimenziói mellé beemeli a vallás dinamikai elemeit, a belső és külső vallásosság feltételeinek hatását, a lokális és szakrális mező mikroszintű, kognitív térképekkel és proxemikai tesztekkel illusztrálható változatait is. Nagy Janka

5 Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibo-ly szerk. *Paraszti múlt és jelen az ezredfordulón*. Magyar Néprajzi Társaság, 2000, Szentendre – Budapest, 763 oldal.

Teodóra pedig *A jogi néphagyomány- és népszokás-kutatás eredményei, alternatívái, a jogi néprajz alapkérdései az ezredfordulón* címmel indul a 19. század eleji német példáktól, hogy azután az európai népek jogszokásainak összehasonlító jegyeit orosz, bolgár, lengyel és albán eseteivel-képviselőivel kiegészítve a két világháború közötti és utáni határtudományi fejlődésben nevezze meg, a jogtörténet, antropológia, jogarcheológia, majd funkcionalista és strukturalista irányzatok-iskolák felfogástörténetébe vezessen be. Szokásjog, jogi néprajz, kisközösségi íratlan szabályrendszerek magyar kutatóinak bemutatásával „a közösség hagyományoszerűként elismerő szokásszerű gyakorlata” felé kalauzol, ahol Varga Csaba és Tárkány Szűcs Ernő definíciós mintáiban foglalja össze a népi jogszokás és a jogi népszokás differenciált világát. Napjainkhoz közelebb, s főleg a felbomlófélben lévő hagyományos családszerkezet gyengülése okán a tradíció szerepének módosulására, a szélesen értelmezett paraszti társadalom változásvizsgálatára koncentrálna összegzését, metodikai nívumként az analitikus, leíró, összehasonlító és interdiszciplináris kereteket alkalmazó elméleti iskolák hangsúlynövekedésre utalva. Ugyanitt Pozsony Ferenc *Öregek Erdély változó társadalmában* címmel az időskori sorsalakulás roppant eltérő két modelljéből veszi illusztrációit, a gondoskodó és tiszteletadó szemléletmód mellett a teherneknyűgnek tekintett vénék gazdasági hatékonyságból kieső szerepét mutatja be. A huszadik század végi változások révén eljött földszabad(os)ság, a paraszti tulajdon- és vagyonesztés az ember funkcionális termelő szerepének rangját túlértékelve azonban az öregek hasznavehetetlenségének harsány megfogalmazásához vezetett: az archaikus gazdaságszervezet a vagyonesztés után kialakult helyzetben a faluba városokból (munkanélkülivé válva) visszavándorló, ámde agrárszakértelemmel nem rendelkező fiatalabb korosztályok révén a még tapasztalatra építeni képes öregek felértékelésével válaszolt a rendszer-váltási anomáliákra, s mi több, olykor ez maradt a fokozódó munkanélküliség ellenében az egyetlen védekező eszköz. Az egyre inkább ható atomizálódás és individualizálódás mögött egyszersmind a rokonsági kötelékek gyengülése is meghúzódik, az elszigetelt létben pedig a magányos és tehetetlen öregek folytonos fenyegetettsége alakult ki, amit a karitatív intézmények aligha tudnak ellensúlyozni, miközben eszközök és forráshiány dacára rájuk marad az előregedő falusiak gondozása – holott ezt a „szülőelhagyási” bünt korábban a közbeszéd és közérkölc szigorúan elítélte vagy büntette is. A

kötet fájdalmas tömegű apró írást tartalmaz még, tájegységek szempontjából nem marad ki Délvidék (Klamár Zoltán) és Felvidék (Liszka József) sem, népzene (Sipos János) és szövegfolklor (Keszeg Vilmos), gyimesi kultúrtáj turizmusa (Ilyés Zoltán) és szakrális térszemlélet (Bartha Elek, Sári Zsolt), népi építészet (Dám László, Bárh János, Gilyén Nándor) és modernizálódó foglalkozásszerkezet (Szarvas Zsuzsa, Zsók Béla, K.Csilléry Klára), falusi városiak (Horváth Sándor) és parasztlányból munkásnővé érők (Tóth Eszter Zsófia), vagy természeti környezet (Voigt Vilmos) és a normaváltozások fontossága (Balázs Géza, Krupa András) is fókuszba kerül. A hét és félszáz oldalas könyv szinte egésze a legváltozatosabb témakörökben elhangzott vándorgyűlési előadások révén segít olyan parasztságkép formálásában, mely nem a délibabos rónák lakóit, hanem a modernizációs folyamatban folytonosan változni kész és változtatni kénytelen agrárnépesség funkcióváltozását illusztrálja.

A maga „konzervatív”, könnyen érthető és népszerű-ismeretterjesztő nyelvezettel megírt életművét ugyanilyen funkcióváltozás nyomkövetése jellemezte, s pályaképében a régi népélet, az ecsedi lóp világa, a népköltészet és népnyelv, cserkészlet és néptánc kutatás kapott hangsúlyos figyelmet – ahogyan az utókor Morvay Péter munkásságát értékeli. Születésének századik évfordulójára, mikor 2010-ben ismét megjelenik a 85 éves korában elhunyt kutató egykori főműve, *A táj- és népkutatás szolgálatában*, ezt kiegészíti a kollégák tisztelgő írásainak sora, Andrásfalvy Bertalan előszava, a népismerethonismeret legfőbb hazai művelőjének, Halász Péternek pályaképe is. A küldetéses ember, kinek a kötetben közölt bibliográfiája tíz oldalt tölt meg sűrűn, a hagyományos népet hagyományos értékrendben felbecsülő, létformáit tisztelettel és szorgalommal okadatoló, népi ihletettséggű törekvésekben és eseménykövetésben folyamatosan élenjáró szereptudattal élt és működött, akár ha táncdialektusokat, népi halászati leleményességet, építőáldozatot, Csörsz árkat, fejfákat, népi építészetet kutatott is, valamiképp megmaradt az egykor oly meghatározó „regősnek”, elbeszélőnek és közvetítőnek, feljegyzőnek és tolmácsnak, „szolgáló értelmiséginek”, kiből épp a század során egyre kevesebb maradt, s egyre érvénytelenebb elfogadottsággal. Holott néprajzi gyűjtőként, múzeumi adattár-fejlesztőként, szerkesztőként vagy kutatóként folyamatosan, a Táj- és Népkutató Központ megszűnéséig vagy Néprajzi Múzeumból történt nyugdíjazásáig egyváltéban jegyzetelt és naplózott, pontosított és

gyűjtött, lényegében „együgyüként”, azaz egyetlen ügyet, a nép és a nemzeti műveltség szolgálatát vállalva (Halász, 22. old.). Még véletlenül sem merném vállalni, hogy a tematikus egységekbe szedett résztanulmányok szétágazó rendszerébe bekerült témaköröket jelezsem – hisz ez olykor 3-4 vagy 20-25 oldalanként változik –, de annyi bizonyosan kiderül bármelyik kisebb írás olvastán is, mily hihetetlen cédulagyűjtemény, apró adatfeltárás, naplós és interjú-feljegyzés, szövegidézet, rajz, fotó kerül mindegyik írása mögé. E hagyományos néprajzi feltáró tradíció ma már csak tankönyvekben, s nem utolsósorban éppen ebben a forráskiadványban található meg a legrészletesebben,⁶ s párhuzamosan annak lenyomata is, miként alakul át napjainkra a paraszti hagyomány, életmód, érték- és mértékrend.

Szinte azonos interpretáció, a változáskövetés és a személyes visszaemlékezés opusza fogalmazódik meg a szintén hetvenes években népszerűvé váló paraszti önvallomások és naplók mintájára a Zenta-vidéki paraszti lét átalakulásáról Kovačevné Fehér Ilona önéletírásában, ki *Ökre, mi a csoroszllya?* címen adta közre „kulák-feljegyzéseit”.⁷ A helytörténeti rangú memoár a népelet hétköznapi történéseinek, szociális hálójának, kisparaszti ünnepeinek, erkölcsének földidézésével olyan családi napló, familia-krónika, melynek némiképpen a „legendásítás” és szembesítés adja háttér-problematikáját. A múltmegfigyelés a jelen perspektívájából a narratívák egy sajátos mezője, éppúgy, mint Morvay cserkészéleti tematikája, az emlékező személyes vállalkásának kommunikációja. E kötet tizenhárom „házas” témaköre meg-megtörlik a reflektáló elme irányváltásain, családi térbe visszatérő én-emlékezeti értékelvűségén, mely mintha akár néprajzi-antropológiai öninterjú is lehetne, hisz mintegy „belső forgatókönyvként” hangzik el, reflexív is marad, de majdhogynem értelmiségi szereputattal vállalja a szegénységből kitörés társadalmi tényét, a változáskövetés és értékpusztulás vajdasági honismereti körképét. E dialogizáló felfogásban (miként opponensi véleményeikben a kötet értékelői aláhúzzák) a földközelség, a Tisza és a zentai táj kultikus reprezentációja, a szokások, iskolai élmények, térhasználati szokások vagy épp a kávéjósítás részletei úgy jelennek meg, mint a Szerző magánéleti belátása-

inak eseménytörténeti elemei. A Háztól a tájig, a szegénységtől a lassú felemelkedésig, a kommunikáció és életút-váltás igényének előtöréséig megannyi apró, helyenként verses vagy szakrális-legendaris történetformálásig olyasféle én-elbeszéléssé egyszerűsödnek, melynek épp az olvasatok, s nem a hiteles, néprajzilag „igazolható” dimenziói válnak erőnyevé. Hagománykövető, közösségi tudatban gyökeret eresztő értékei a „megtörténtség” hitelességével körvonalazzák a jelentéstelítettséget, függetlenül a tudományos hitelesség normájától – s épp ettől lesz folklorisztikai értelemben élettörténeti megismerés-bázissá mindaz, ami a szerzői téma-választás körébe kerül. A lineáris képlet, melyben Morvay életsorsát és kutatói attitűdjét kimódolt személyiségrajz hitelesíti a Népszolgálat-kötetben, „Ökre” kötetében a településnéprajztól a tájtörténetig és faluképtől a családlegenda formálásáig sajátos kanyarokban bontakozik ki, s ezzel mintegy a lehetőségek, a kitörési utak és reflexív önkép változáskronikájáig tart hatókörében. A Fehér-család fotói még ezt a perszonális történelmet is a privát köztörténet rangjára emelik.

A népi emlékezeti és történetmesélési változatok egy eddig talán sosem látottan gazdag földolgozásához, a populáris írásbeliség komplex kulturális értelmezésének egy lehetséges interpretációjához kalauzol át Fehér Ilona kötete. A falusi alfabetizáció, az írástudás és írásszokás néprajzában elkészítése évek óta nagyívű programja Keszeg Vilmosnak, aki most egyetemi jegyzetté, de mi több, rendkívüli módon hiányzó szakkönyvvé dolgozta ki kutatását, mely a kulturális tényezők, az orális írásbeliség, a népi kultúra és íráskultúra viszonya, népköltészet és szépirodalom kontextusai felé kalauzolja hallgatóit-olvasóit.⁸ Az intézménnyé vált szájhagyomány helyébe lépő betűvetés, könyvnyomtatás, közléskultúra és kommunikáció határterületein aprólékos distinkciók háttérben feltűnő szerzői kérdésfeltevés nemcsak a társadalmi szerepek, vállalkások, hatások, közlésterek népi kultúrában formálódó milióiba vezet be, hanem az oralitás és mediatisálódás mentalitástörténeti kérdéseire is áttekintést nyújt. Írással kapcsolatos habitusok, egyéni életvitelben és életvezetési gyakorlatban, tárgyi vagy közléstechnikai-kapcsolattartási miliókban világképek felé nyit átlátást, melyekben az önreprezentáció éppúgy része a népi kultúrának, mint a tárgyi világokban

6 Morvay Péter: *A táj- és népkutatás szolgálatában*. Szerk. Halász Péter. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 2010. 431 oldal.

7 Kovačevné Fehér Ilona: *Ökre, mi a csoroszllya? Önéletírás*. Thurzó Lajos Közművelődési Központ, Zenta, 2006. 144 oldal.

8 Keszeg Vilmos: *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár, 2008. Néprajzi egyetemi jegyzetek 3. 495 oldal.

megjelenő folklorisztikai értékek, a díszítések vagy kézműves lenyomatok mögötti betűértés és közlési szándék komplexuma, a „tárgyak elméletének” (Hofer Tamás) és a kritikai tartalomelemzés történeti dialektikájának megkerülhetetlen tudomásulvétele. A forráskutatás a paleográfia körvonalaitól indulva, a beszélgetés néprajzának és az élettörténeti jelentésekbe implikált üzeneteknek seregnyi jelét veszi sorra, mintegy ötven oldalnyi képmellékletben az írnudás és írástanítás közel két és félszáz évének vizuális-ikonikus lenyomataiból fölidézett ábrázolási gyakorlatokat bemutatva (betűvetés, szövegformálás, tördelés, kiemelés, napló, jegyzetfüzet, szakrális véset, vőfélykönyv, emlékvés, áldás-szöveg, dedikáció, graffiti, sírkereszt, szószékfelirat, szöttek, tányérdíszek, hímzsminták, reklámok, utcatáblák, stb.) formáiból vett illusztrációkkal. Mindezekkel az írástudást, az írási szokásokat, írás és emlékezet, kommunikációs formák lokális emlékezetet formáló-rögzítő változatait helyezi olyan genealógiai és narratív kontextusba, amelyek a történelem domesztikálásáról bizonykodnak és követik a személyes közléstől a hasznos ismeretté válásig a jelek útját. Az írás populáris kultúrában megjelenő megértési kísérletei méltó és korszakos összefoglalót kapnak itt – tankönyvhöz illően, vagy inkább szakmai monográfia igénye szerint (csupán a könyvészeti jegyzék mintegy hatvan oldal a kötetben!). Keszeg Vilmos, aki a romániai magyar nyelvű és egyetemesebb néprajzi tudományosság egyik legkiválóbb képviselője, ebben a szerény „tankönyvnek” becézett monografikus opuszban korszakos alapvetést ad, nem titkoltan abbéli szándékkal, hogy a kolozsvári tanszék elméleti folklorisztikai példatárát az antropológiai jelentéshorizont felé vigye tovább. Az elméletalkotás empirikus tudásbázisán a történeti lenyomatoktól a pedagógiai alapvetéseken át a mindennapi környezetet betű- és jelhasználati módjaiig roppant széles hatókörön átívelő interpretációt ad számunkra. Ebben a populáris írásbeliség kultúratörténeti szerepe, a magaskultúra és népeleti kommunikáció viszonyrendszere, az íráshasználati szokások átalakulási folyamata, a papír és könyv funkcióváltozásának hétköznapi hatásértéke, az olvasás és szövegalkotás szabályainak, normáinak formálódása, használati tárgyak és élményforrások tömegkultúrába ékelődési változatai éppúgy hangsúlyos értelmezést nyernek, mint az életvilágba, interpretációs kapcsolati kultúrába ékelődött funkcióváltozások, a szöveghasználati gyakorlatok (lásd levelek, naplók, feliratok, elektronikus szövegszerkesztés, stb.) kultúraspecifikus megjelenésmódjai,

vagy mindezeknek ritualizálódott változatai. Írás és szokások, írások és kontextusok, írástudás és írástörténet közléskulturális világai ekként kapnak olyan értelmezési teret, melyben azután a kultúra-közi kommunikációk archaikus és modern formata önműködő tudásterületté is válhat.

E „lezárt” szavak által kibontott nyílt kapcsolati kultúrát veszi személyes értelmezési nagyítója alá Handó Péter is, aki *Lezáratlan szavak* című kötetében⁹ épp a szavak dolgokat kijelölő, értelmet tulajdonító, mindenkori társadalmi értékelveket tükröző mivoltában látja meg és mutatja ki a jelentésmélységek és értelmezés-hierarchiák meglétét, mintegy azáltal, hogy létünk értelemfelruházó relációiba vetíti bele őket. Európai kultúra, szellemi géniuszok jelentősége és érvényessége, társadalomtudományi relevanciák határai fogják össze az esszékötet írásait, melyek sajátos határon mozognak az egzisztencialista filozófia és a szociológiai-antropológiai-valláselméleti érvényesség-keretek közepette. Hamvas és Prohászka, Simmel és Heidegger, Salgótarján mint kulturális periféria, kezdetleges hitvilágok és Zarathustra, halálkérdés és halhatatlanság kultúrája, Szűcs Jenő és Erich Fromm, szeretet és/vagy nyugati kultúra, nyelv és a művészetek, japán haiku és nyelvi dekonstrukció roma miliőben, verbalitás és elmesélt történelem... – ezek kerülnek kultúraelméleti értelmezésre, ahol Lévi-Strauss, Clifford Geertz és a szimbolikus antropológusok emberi teljesség-évének érvényesülési lehetősége a meghatározó mércék. Handó már korábbi kötetében, roma miliőben is elmereng ezeken a létmeghatározó relációkon... Paraszti térségben munkáslét, városi periférián cigánylét, európai kultúrában emberlét – ezek léptékei a kötetnek, melynek a Szerző kultúra-közi átmenetekben megfogalmazott „hamvasbélés” válaszai a létezés egzisztenciális leírhatatlanságával, ezáltal a szavak határainak és a határátjárások mértékének megjelenítéseivel evickélnek a lezáratatlanságok felé. A kulturális térhasználat és mentális térformálás e kultúrtáji légkörében a kulturális antropológus szerző olyan viszonyrendszerek bejárására vállalkozik, melyek a táj és területi összhangjának várakozási tartományait, belső relációit körvonalazzák.

A körvonalak, tájak és terek, határok és történetiség változáshagyományai kerítik körbe Ilyés Zoltán eszmehorizontját is, kinek *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18-20. századi*

9 Handó Péter: *Lezáratlan szavak*. Cédrus Művészeti Alapítvány – Napkút Kiadó, Budapest, 2011. 204 oldal

fejlődése Gyimesben című disszertációja¹⁰ a magyar nyelvterület periferiáján elterülő, izolált és polgárosodásban igen megkésztett mikroregionális egységet veszi antropológus-földrajzos-társadalomtörténetész nagytípusa alá. A „nagyító” itt némi eufémiával formált kifejezés, hisz a Keleti-Kárpátok földrajzilag izolált, önfenntartó (autark) termelésre berendezkedett, hagyományos paraszti üzemszervezeti módokat még látszólag változatlanul fenntartó közösségi mintázata épp az „egykor és most” dimenziói között mutat átalakuló tájhasználati módokat és tájformáló hatásokat. Ezeket nevezi néven a Szerző olyan történeti ökológiai, kultúrákutatói és ökológiai antropológiai késztetettséggel, amellyel a Tatros felső vízterületét mintegy „lettárba” véve a természeti keretek, a tájformáló kolonizáció, a román és magyar megtelepedőket jellemző tájbeelés alapján például birtokjogi, területhasznosítási, szociokulturális és antropogén morfológiai jegyek alapján írja körül, magát a térbeliséget a régi birtokkegységek, az erdőpusztítás, a földművelési módok és teraszformáló stratégiák, ökológiai folyosók és sáncok, közös legelők és privát adóviszonyok, pásztorkodás és népességnövekedés dimenziói között felmutatva. A mű egésze éppen a szociodemográfiai és antropogén morfológiai sajátosságok miatt bekövetkező kultúrtáji veszélyeztetettséget hangosítja föl a záró fejezetben, melyben a folklórturizmus, a tájészteitkai képre sokszor negatívan ható magánosítási cselelések, a gazdálkodást veszélyeztető tájlerablás és erózió, az életformaváltást követő új értékszemlélet eluralkodását és károsító hatásait mutatja ki imponáló aprólékosággal. Ha a hagyományos gazdálkodás elemei (állattartás, erdőhasználat, tejfeldolgozás, szántóművelés, stb.) és a tájszerkezetben elemi egységekként megvolt, de ritkuló lakófunkciók (belsősegek, esztenák, szakrális emlékek, kerítések, nyári szállások, közösségi terek) átadják helyüket a traktoros művelés biodiverzitást csökkentő hatásának, ha a nyugati stílusú fogyasztóiság és turizmus-érzékeny szolgáltatások pusztíthatatlan hulladékhegyeket termelnek ki, s ha a tájvédelem nem képes tudatos, közösségi értékrendre épülő kollektív cselekvésre építve, kultikus szokásokra és belső kapcsolatrendre érzékeny beavatkozásra, akkor a kultúrtáji univerzum egykönnyen „szociális ugarra” változhat át. A kötet egésze izgalmasan képviseli az ökomuzeális szemléletet és a tradíciók változásával

együtt járó kényszermodernizációs folyamatokat átlátni, értékelni, kezelni még lehetséges racionalitást, beleértve a tájváltozások gazdasági, esztétikai, funkcionális, közlekedési, turisztikai, talajtani, növényzetkutatási, állattenyésztési és birtokviszonyokban kifejeződő életmód-változatokat is, de szinte „mellesleg” a helynevek, tájszerkezeti változások, kulturális-politikai-szimbolikus határok és határhátságok szinte teljes környezetrajzát is adja. A kulturális antropológia, melynek csupán igen megritkult érdeklődési terébe (és szinte csak véletlenül) kerül be mostanság a paraszti táj vagy a kultúrtáj, ekkénti ráközelítéssel azt a kivételes szemléletmódot mutathatja fel, melyet a Szerző jószerivel egyedül képvisel ezzel a komplexitás-követéssel.

A paraszti hagyomány és a változásvizsgálat néprajzi feltáró szándéka mindazonáltal számos más kutató érdeklődési fókuszába is bekerül – mondhatnák: aki ma változatlanúságot keres, talán nem is néprajzot művel, hanem a folklórturizmus ügynökéül szegődött el. A néprajztudományi szemléletmódosulás ugyanis korántsem előreszalad, hanem nyomkövető marad, amikor a modernizáció folyamatának és az utóparaszti hagyományvariációknak még leírójául kíván viselkedni, de ezt sem teheti a történeti összehasonlítás, a változás egykori alapjainak felmutatása nélkül. Ezt a ráközelítési módot, mégpedig több néprajzi táj hagyományváltozásának, a „vidéki élet” huszadik századi változandóságának folklórelemekből összeállítható komplexebb képét célozza meg Szilágyi Miklós is, aki az akadémiai néprajzkutatás leíró „munkásainak” egyike. Több önálló témaköre (állattartás, halászat, mezővárosi társadalom, katonamelekek, aratószerződések, közösségi földhasználat, paraszti emlékezetpolitika, stb.) mellett a paraszti közösségek átalakulásának alapkutatói kérdését vette válogatásának alapjául, midőn a *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció* című kötetében 1993 és 2008 közötti tanulmányaiból állította össze a néprajzi változásvizsgálat általa ekként körvonalazott összképét.¹¹ Nagyban eltér Ilyés Zoltán főntebb jelzett művétől annyiban, hogy nem monografikus igényű, hanem a témakör vonzásában érvényesnek tekintett írások foltjaiból teremti meg a paraszti közösségek értékrendváltozásának 20. század végi körképét. Az „újítás” mint paraszti hagyománnyá válás, a város-vidék kapcsolatok sűrűsödése révén

10 Ilyés Zoltán: *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Disszertációk az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről, 1. Eger, 2007. 191 oldal.

11 Szilágyi Miklós: *Paraszti hagyomány és kényszermodernizáció. Közelítések a néprajzi változásvizsgálat-hoz*. MTA Néprajzi Kutatóintézete, Budapest, 2009. 199 oldal.

értelmeződött térbeli mozgás vasúthasználatra kiterjedő és autóforgalomból származó hatásai, az állattartás átalakulása és mai kisüzemi alakzatainak átfarmálódása, a népi iparművészet és kisipar még érvényes túlélési kezdeményei, vagy éppen a tradíciók és kötődések, politikai vagy viselkedésmódbeli átalakulások elemei teszik plasztikussá ezt az értékrendváltozási körképet. Emellett a kötetben helyet kap a Szilágyi munkásságában is jelentős szakolgyai, valamint homokmégyi és kúszszállási terepkutatások összehasonlító anyagának számos hatása, így például a folklórkutatás feladatainak szemlézése a változások viszonylatában, a kisipari és a parasztgazdasági értéknormák, utóparasztiság és adaptációs stratégiák, vagy szinte összegző zárásként a teremtett hagyomány jelentőségének és értelmezhetőségének kérdése. Az előadások, tisztelgő kötetek keretében fogant mondandó ekkénti megjelenítése Szilágyi oeuvre-jében is a változásszemlélet elfogadását mutatja, miképpen a néprajzi változásvizsgálat is alkalmazkodni próbál a kényszermodernizációs folyamatokhoz.

A változás, életmód-mintázatok átfarmálódása és táji-történeti kontextusok mellett a földrajzi térszerkezet módosulásai hatják át azt a látványosan vaskos monográfiát is, melyet a Pécsi Tudományegyetem Földrajzi Intézetének kutatói átfogó és komplex 2008-as kutatásából állított össze Reményi József és Tóth József *Az Ormánság helye és lehetőségei* címen.¹² A térség hagyományos elmaradottsága, ennek multidimenzionális és kölcsönhatások sorozatában bővelkedő hatásai, a térszerkezet és a gazdaság, a népesség és az életkörülmények alakulása, a fókuszba vett földrajzi univerzum komplex térségisége olyan állapotfelmérést igényelt, melyet a szerzők (harmincegyen!) mintegy nyolcvan oldalnyi bibliográfia kíséretében vezetnek elő, de a riasztó terjedelem dacára nem egyszerűen valami száraz geográfussággal, hanem a kelet-nyugati urbanizációs fejlődési törésvonalon kívülre esett strukturák településcsoportok és idői dimenziók szerinti izgalmas összképe révén. A kötet lényegében a kontinentális térkép totálképe felől indítva is már arra következtet, hogy a térszerkezeti kontinuum, a fejlődési utakat meghatározó európai változási trendek fősodrából kimaradva, a Kárpát-medencei politikai kapcsolatok és folyamatok perifériájára lökve, a NUTS-struktúráknak is kiszolgáltatott és kárval-

lott szereplőjévé válna az Ormánság Európa nemcsak fejletlen tája, de határtérségi, strukturálisan és időbeli képletekben is „szindrómaként” nevezhető meg, „trianoni keretek”, jugoszláv határtérség, vonzáskörzeti periferizáltság, szegénységi mutatókkal a 18. század óta konstans módon jellemezhető, szolgáltatások és létmód tekintetében pedig specifikusan lepusztult táji komplexum, melynek egyedüli perspektívája a „low-tech” fejlesztési megoldás, az agrárium humán erőforrás-minőségi reményeivel lehet alapszinten ígéretes. Fájdalom, hogy a kötetről kiadósabb recenzió is írható lenne, ennél gazdagabb is, mint amit most tucatnyi kötetre szántam, de szinte reménytelen a témakör súlyosságát, gazdagságát, a feltárás aprólékosságát, a megoldáskeresés évszázados reményeit, a földrajzi és társadalmi-kulturális tér érdemi belátásait mind sorra venni. Anyoni mindenesetre a minimális összegző vélemény része kell legyen, hogy az Ormánság régi és mai társadalmi dimenziói minimum (egy, de inkább több) száz éve hergelik-izgatják-provokálják a kutató pillantást, a megoldáskeresést, a szebb jövő festésének reményét – s ez itt és most sem lehet sokkal biztatóbb, mint bármikor is volt. A Szerzők azonban azt a komplex képet, melyet felvázolnak, imponáló aprólékossággal adják, s ennek minden fejezet záró szakaszában része a kibontakozási dimenziók mustrája is. Népegyesítés, oktatás reménye, foglalkoztatási kísérletek, a marginalitást oldani képes térségi környezeti hatások kezelése, a kistérségi besorolás változtatása, a helyi társadalmak és elitek revitalizációja, a munkaalkalmak és szervezeti hálók újraszövésének esélye az, ami talán változtatni képes egy pilot-projekt, akár holland telepések, segélyezési gyakorlat, öko- és bio-gazdasági injekciók révén, hogy a hanyatló Ormánságot a felemelkedés esélye tarthassa még életben egy ideig.

A földrajzi, etnopolitikai és kulturális rétegek torlódására, mentális régészeti feltárásának, izgalmas kalandjának alapos vázlatára vállalkozik Ilyés Zoltán is, aki a *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében* című kötetével¹³ az utóbbi idők monografikus feldolgozásai között is kiemelkedő súlyú elméleti közelítésben tárgyalja a Kárpát-medencei kutatások egy sajátlagosan „kultúrföldrajzos” aspektusát. Ilyés munkásságára régóta a kulturális antropológia, az etnikai kutatások és a földrajzi-

12 Reményi József – Tóth József: *Az Ormánság helye és lehetőségei. Az Ormánság társadalmi-gazdasági viszonyainak komplex feltárása*. Pécs, IDResearch Kft, 2009. 755 oldal.

13 Ilyés Zoltán: *Mezsgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Lucidus Kiadó, Kisebbségkutatás könyvek, Budapest, 2008. 200 oldal

gazdasági-megélhetési szemléletű kölcsönhatás-elemzések voltak jellemzőek, e kötetében pedig kifejezetten körüljárja, és a történeti Magyarország mentálisan konstansnak tekintett világában is térképészi pontossággal regisztrálja mindazon eltéréseket, melyek a köztes szférákat, áthatásokat, etnikus interferenciákat kínálják az empirikus megismerés számára. A szerző szinte kartografikus pontossággal a teorikus térből indulva, de azt minduntalan az empirikus lokalitás-kutatásokban tesztelve építi ki a maga mintázatait, melyek (erőteljesen hangsúlyozva itt a minősítő jelzőt) korszakos alapjaiként szolgálnak mindazon felfogások mai állásának és jövőendő esélyeinek, melyek a régió mikroközösségi terében lehetséges rajzolatokat körvonalazzák. Műve fontos szemléleti irányok foglalata, egyúttal disputáló olvasata és empirikus tesztje is, melyre nemcsak a kutatóknak-kutatásoknak, hanem a tárgyalta mezsgyék lakosainak, életteli életvilágaiknak is komoly szüksége van.

A könyv címének varázslatos túltengése szak kifejezésekben és a legkülönbözőbb tudásterületeken is sokszor vitatott-átértelmezett tartalmakban sugallja, egészének sugallata pedig mégannyira igazolja, hogy sokterű, sokágú, szétágazó tartalmú gondolat-ívekkel él a Szerző. A három nagyobb fejezet földrajzi terekben is strukturálisan tagolt vidékek, eltérő szubkulturák és etnikai csoportkulturák együttélését tükrözi: *román-magyar interferenciák* Csíksban, görög katolikus papság helyzete a milleniumi hazaformálás idején, székelyek a csángókról és magyarországi sztereotípiáink, gyimesi „ezeréves határ” szimbolikus rekonstrukciója és nemzeti turizmus, *Kárpát-medencei német identitások* szépsége, szlovák, nemzeti és etnikai keretek, autonómiatörekvések és lojalitáskényszerek helyzetképei, s elméleti keretként a kötet kezdő blokkja *régi fogalmak és változó kontextusok* terében: a határ, a kontaktzóna, a szórvány, a peremvidék, a nyelv-sziget-néprajz és a honvagyuturizmus székelyföldi, körmöcbányai, bánáti, cseh-erdei terepeken... – olyan fogalmi univerzumok, melyek szűkös szótára is monografikus alpmű lehetne már. Olyan reménytelenül komplex tudások, s még reménytelenebb feltérési szorgalom, földrajzi és néprajzi tudás, antropológiai érzékenység jellemzi ez előadások-tanulmányokat egyenként is, amely invenciózusan kíváncsi egyetemista számára egy életút termékének tűnhet, kortárs kutatótól pedig a legtiszteletreméltóbb respektust követeli meg. Ilyés Zoltán egészen kétségbeesetten egyedül a maga felkészültségével, terepkutatói helyismeretével, érdeklődésének a

Kárpát-medencei kisebbségek sorshelyzete iránti maximális nyitottságával, szakmai precizitásával is. Aligha ismerhető olyan szakmai érv, mely ellene szólna, ha vitatkozni kellene Vele – de nem kell, mert lenyűgöző pompájú és részletességű érvelése, retorikai attrakció-számba menő előadásai azt a tudományos emberfőtől nemcsak elvárható, hanem ritkaságát tekintve roppant sokra becsülendő perfektséget képviselik, melyet nehéz „jogosabb-okosabb” érvekkel elvitatni, ehelyett tisztelni és szeretni, élvezni és magasztalni annál inkább lehet. Könyve részletesebb ismertetésére örömmel vállalkoznék, de nem itt, s nem mostanság, hisz akkor kritikai értékelésére majdnem annyit illene szólni, mint amennyit ez előadásokból és tanulmányokból összeállított kötetében maga összerendezett. Csúpan sajnálni lehet, ha ezek a művek nem igazán juthatnak el szépliteratúrai miliókba, irodalmi folyóiratokba vagy ismeretközlő weboldalakra – ezzel ugyanis főképpen azok veszítenek, akik számára pótolhatatlan forrás és élvezetes tudományos csemege lehetne az etnicitás hazai szakirodalmában és határokön túli értelmezései között.

E határon túliság, mely a legkevésbé sem jelent csökkentett habzást, de lehetővé tesz megannyi máskéntgondolást, roppant izgalmas változatban jelenik meg az utóbbi néhány évben elbűvölő szakmai könyvsorozatot közrebocsátó kolozsvári Kriza János Társaság és a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék sorozatában.¹⁴ A tíz szerző kilenc tanulmánya ugyan a bevezető 7próbas pacakázással eleve a szakmai máskéntgondolkodás és fiatalos értelemtulajdonítás elemi gesztusára épül, de a provokatív erényeket busásan visszaigazolják maguk az íráskorok és interpretációk. Ha minimális elismerés szándékának remélhetem Ilyés Zoltán opuszának értékelését, hasonló kalapemelítés kell üdvözölje a *Lenyomatok 7* alkotóit-kutatóit is. Öndefiníciójukkal mint néprajzos-antropológusok ugyan még küszködnek, sőt kivagyiskodnak is, de ez talán az ifjú helykövetelés jogos alapállása, s nem tudományrendi alapkérdés. Diskurzustársaságként és legitim beszélőként aposztrofálja Őket az előszó, mint oly témakörök kutatóit, akik empirikus mezőben, néprajzi alapozottsággal és antropológiai aspektusokban gondolják el és interpretálják a messziről oly turizmus-orientáltan elvont erdélyi

14 Ilyés Sándor – Jakab Albert Zsolt – Szabó Á. Töhötöm szerk. *Lenyomatok 7. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kriza János Társaság – Babes-Bolyai Tudományegyetem Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék, Kolozsvár, 2008. Kriza könyvek 31. 198 oldal.

hagyományos világot. Lokális személyiségek lokális mítoszát bemutatva a turizmus és a helyi értelmiségkultusz formálódásában (Daniel Rita, György Imola), katonatörténetek történeti életszakaszoktól is függő verzióit mesélve tovább (Zsigmond Júlia), földhasználat és szimbolikus értékmegőrzők érdekszféráit vizsgálva (Pap Izabella), vagy épp a pálinka társas létben és reprezentációkban betöltött szerepét megfigyelve (Kádár Kincső és Tímár Krisztina) olyan fiatal, pályakezdő kutatók varázslatos prezentációit leljük az írások között, melyek hosszabb távon nemcsak a néprajzi gyűjtő-feltáró-muzealizáló szemléletmód kitáguló hatóterére hívják föl a figyelmet, hanem mindezen tünemények komplex társadalmi és kulturális összefüggésrendszerére, lokális érdekek parfümálódására és újrafogalmazódására, eszmények képviselőit és tartósítására is. Ha a falusi szekeresség egy továbblévő tradíciója iránt érdeklődő kutatója (Vass Melánia) a helyi-ség kulturális komplexitásába helyezi értelmezési alapállását, funkciójában ragadja meg a havasalji falu vállalkozói szférájának túlélőképességét a mentális- és presztízs-szférában, vagy ha híd- és határvonalakat kutatástörténetileg is izgalmas problematikáit járja körül Csanáros és Vállaj között a kishatárforgalom egy évszázados kontextuális elemzése révén (Szilágyi Levente), akkor látva látszik, hogy a kutatót épp a jelenség(ek) komplexitása érdekli, s ennek áttekintésével veti föl további értelmezésre-terepkutatásra-megfigyelésre-elemzésre méltó kérdéseit. Peti Lehel, aki közismerten az egyik legsikeresebb fiatal néprajzkutató a kolozsvári néprajzi szcénában, itt „szokott” kérdéskörével, a vallási néprajz moldvai csángók közötti hogyanlétével és a vallási élmény megélésének („interferenciákban és látomásokban” mutatkozó) problematikájával vezet be a szakrális kommunikációk világába, ennek keretében a vallási jelenések multikulturális kölcsönhatásait is verbális viselkedés zónájába emelve. A szőkefalvi négy egyház jelenléte, a búcsúk multietnikus és multikonfesszionális megjelenésmódja és ezeknek paraliturgikus mozzanatai is a populáris kultúra vallásantropológiai dimenzióit nyitják meg. Tekintettel arra, hogy Peti már nem egy monografikus feldolgozást tett közzé a kötetszám gyűjtött vallási néprajz csángóföldi sajátosságairól, e húsz oldalas tanulmány nyilván csak esettanulmányi szándékú lehet, de éppen mert a lokális beilleszkedétség adja alapját, interjúk és megfigyelések, háttérkutatások és eseményleírások kínálják következtetéseit, olyan paraszti világokról nyerünk összképet, melyek a falusi ezredfordulók csángó miliőben visszaköszönő

„lezáratlanságait”, folytonosságukban is átalakuló reliktum-jegyeit tükrözik.

Recenzióm alaptémájához bár mindezen írások roppant közel esnek, a legkihívóbb dolgozatot Szabó Á. Töhötöm írásában látom megnevezhetőnek, aki a tradicionális Erdély-képzetek és székelyföldi szerves közösség-víziók átalakulási folyamatát dolgozza föl. *A megtartó közösségtől az elmaradt faluig – és vissza* című írásában a város ellentétéként exponálható falu képének, a romlatlanság és pásztori idill helyszínének, ugyanakkor az elmaradottság és tanulatlan barbarizmus lokális közegének közhelyesen interpretált képzeteit veti össze, s ezzel mintegy komplex kritikáját adja. Az elidegenedés, a távolosság és ismerethiány mint akár a romantikus, akár a negatív faluképek nemtője, egyaránt kritikára és megismerő pontosításra szorul – ezt tekinti át a közösségek és a hatalom, a modernizációk és a közösségek együttélésének garanciáira, a népköltészeti ideálképzésre vagy a néptörténeti ideológiákra épülő konzervatív narratívák alapján. Végül „a nép és a falu rajza másként” felütéssel a többség és kisebbség viszonyváltozását, ideológiai hamiskodásokat, ellentmondásos falureprezentációk dinamikáit értelmezi, érzékeltetve, hogy a nyugati típusú néprajzi gondolkodás ahogy képes volt az Európán kívüli népeket történelem és folytonosság nélkül lekezelné, félretenni, semmisnek venni, úgy a kelet-európai politikai rendszerváltások során felelőssé is tette, haszonelvű néptudományi hantázások tárgyiasult szférájába szorította és reliktumszerűségében alighogy „megbocsátotta” a paraszti lét feltételrendszerét is. A néprajzos belátási és kutatási felelősségének hangsúlyozásával a szerző alighanem a kötet iránymutató és rangadó feladatát, a kutatók morális feltárás-igényét határozza meg, mely a „kolozsvári iskolára” immár kutatónemzedékek óta alapvetően jellemző ugyan, de korunk tudományos és politikai sodródásai közepette ennek számos átideologizált tévútját is föllelhetjük. A „maguk ura parasztok” megtartó közösségei és a falufogalom változásai tehát nem ellentéteken, hanem interakciókban, egymásra is szoruló kölcsönhatásokban írják (közösen) a kortárs néprajztudomány eredményeit...

Az eredmények, kölcsönhatások és korrekt viszonyrendszerek áttekinthetősége, a magyar és kelet-európai parasztság egzisztálásának mikéntje volt fő témaköre annak az élő klasszikusnak számító monografikus munkának is, melyet Fél Edit és Hofer Tamás az Átány-trilógia első kötetében jelentetett meg a chicagói Aldine kiadónál 1969-ben. A hatvanas évek elején (1961) már az 1600 gépelt

oldalal, paraszti munkáról és szerszámokról készült első kötetet azután a társadalmat bemutató második kötet követte, s ezek amerikai visszhangjának a hetvenes évek elejétől komoly rangja maradt, kiállva azt a próbát, hogy a nyugaton javarészt ismeretlen magyar paraszti rendszer (rokonság, korcsoportok, szomszédság, rétegződés, mobilitás) nem az elmaradottság tükrében vizsgálendő, hanem az antropológusok komplex társadalom-belátási igényével mért, jóllehet túlra fókuszáló interpretációival, a hosszú távon érvényes belátások közvetítésében érdekelt néprajztudományi attitűddel sokkal inkább.¹⁵

A Szerzők az antropológusok érdeklődésének idői korlátozottságát említve (a néprajzi terepmunka javára) és a jövőre irányuló figyelem szempontjából különbséget tesznek (írja Granasztói Péter és Pozsgai Péter az előszóban), de fókuszpontjukba emelve azt tekintették fontosabbnak: olyan települést keressenek, mely „viszonylagos folytonosságot mutatott a paraszti gazdálkodás szervezetében és kultúrája tradicionálisnak volt tekinthető” (u.o. 12. p.), Átány pedig „sajátos egyénisége ellenére is reprezentálhatja szűkebb alföldi és tágabb országos környezetét” (Fél – Hofer 2001:272-273). A mű, az angolszász világban *Proper Peasants* címmel elhíresülve, mintegy evidens összeköttetést teremtett a hazai néprajztudomány (avagy európai etnográfia) és az angolszász típusú szociálandropológia között, de kritikusan felróták, hogy az „etnográfiai jelen” dimenziói között a Szerzők nem adtak számot az ötvenes évekbeli tévesítésről, a kollektivizált falu kollektivizált társadalmáról, s a „jelen” időhatárát csupán a 20. század elejéig terjesztették ki, elkerülve a kortárs jelen és az európai összehasonlítás dokumentálását. Viszont nem lettek szükségszerűen etnocentrikusak (mint Sozan Mihály dicsérete ezt elmondta Róluk), a Szerzők pedig munkájukkal „saját kulturális örökségük népi alkotóelemének” tudományos bemutatását vállalták, nem pedig kortárs antropológiai elemzést. Falumonografikus tradíciót követtek kutatásukban, bármely apróbb szeletét vizsgálva is a választott terepnek, azt belülről, a falu értékrendje és eszköztára megmutatásával ábrázolták, a törzsökös gazdák (azaz: nem a beleszületettek) tekintetével belenövekedvén a gazdastátusba..., de (mint erre Hofer Tamás mai előszava föl hívja a figyelmet) „1952 volt, és körvonalazódott, hogy a családi birtokon való gazdálkodást hamarosan egy más léptékű, szocialista mezőgazdaság váltja

fel. Országosan megkezdődött a földművelés kollektivizálása. Belátható volt, hogy rövid néhány év áll rendelkezésre, hogy a falusi életformát, a hagyományos paraszti gazdálkodást – amelyre ugyan eddig is ráirányult a néprajztudomány figyelme – még hétköznapi működésében figyeljük meg” (Hofer előszava, 21. old.). Nem került sor akkoriban ilyen parasztagazdaságok részletes leírására, s „egy ilyen európai falu, Átány, már szinte elképzelhetetlen volt az egykorú nyugati antropológusok számára. Meghökkenítő volt számukra, hogy egy ilyen kis faluban több mint 400 ló volt, meglepő volt például az ember-ember közötti 'archaikus' kapcsolatok működése. Így lettek az Átány-kötetek az amerikai és nyugat-európai egyetemeken kötelező olvasmányai: a valamikori múlt, a közös történelem példatárát találták meg bennük. Az egykori 'jelenkutatást' követően megindult a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezése, a falusi családok által művelt paraszti birtokokat, a mezőgazdasági kisüzemeket szocialista nagyüzemmé szervezték át. Megszűntek a kötetben leírt falusi életfeltételek, családi gazdaságok – lovak sincsenek. Az átányi földművelésről készülő néprajzi monográfia agrártörténeti emlékké vált” (u.o. 22. old.).

Amit leírtak, ami hosszú időn át is meghatározó jelenség, egybefüggő folyamat volt, immár történelemmé lett, s miután magát a kutatást 1951 februárjában kezdték, a félszázados falutörténet azóta alighanem számos „kanyart” vett már. A szerzők már az átányi kutatás előtt is vagy száznál több faluban végeztek terepmunkát, s ha nem pusztán léggömbbel utazunk át egy táj fölött, alighanem mindegyikben hasonlóképpen megtalálhatjuk, hogy a belső rend, a szokások, mértékek, szertartások, szövegek és kontextusok nemcsak azt megelőzően voltak folytonosak a megmaradásban és az átalakulásban is, de még inkább ennek utána, amikor már az életmód egyre kevésbé lehetett a „korrekt paraszttok” hagyományos paraszti vonásait követő. Erre láttat rá a Szerzők bevezetője is (21-24. old.), majd Epilógusuk, mely a kutatásban és azóta eltelt idői változásban „a korrekt, beleszületett parasztemberek” környezetének, függésvizonyainak, belső rendjüknek átalakulásával egészül ki, miután már ők maguk is utalnak a föld birtokhasználati rendjének, a határbeosztásnak, bizonyos állatok tartásának, szerszámoknak, vetőmagoknak korábbi változásaira is (385-389. old.).

Ami ebből talán túl triviális tanulság, s primér asszociáció a recenziómban szereplő legelső opuszhoz, az a messziről nézve „változatlanok”

15 Fél Edit – Hofer Tamás: *„Mi, korrekt paraszttok...” Hagyományos élet Átányon*. KORALL, Budapest, 2010. Társadalomtörténeti monográfiák 1. 479 oldal.

tűnő, vagy archaizáló-romantizáló felfogásban változásmentesnek tekintett paraszti életforma, paraszti öntudat, norma- és értékrend, mely ekképpen értékét és valóságát veszíti minden empirikus miliőben. A változó világban pedig minden elbizonytalanodik, a képzettség, a lehetőségek, a mozgások, a mértékek, az ünnepek, a hit, az árak és bérek, a kenyér íze és az aratáshoz való időjárás éppúgy... „Most egyforma minden. Olyan, mintha nem is azon a világon volnánk, amelyiken élünk” – fejezi be egy volt gazdaember szavaival a főművet a szerzőpáros (389. old.). E másságba fordult egyformaság tehát magában a feltáró, megismerő munkában, s a Szerzők opuszának félvszázados világsikerében is mutatkozik. Tanulságul még azoknak is (mint ezt a Korall Társadalomtörténeti Egyesület kiadói ajánlója sugallja), akik a néprajztudományi klaszszikust a hazai szakkönyvkiadás egyik legnagyobb adósságaként törlesztették immár. S ebbe a jelenkutatási, változástudományi szemléletirányba illik bele ama szerzői kollektíva kivételesen gazdag válogatása is, melyet Kovách Imre főszerkesztésében, Csurgó Bernadett, Kiss László és Nagy Kalamász Ildikó közreműködésével bocsátott közre az Argumentum kiadó és az MTA Politikai Tudományok Intézete.¹⁶ A kötet nem kíván monografikus mélységekig beszélni a falusi tájba, kosártípusokat vagy fogatolási eljárásokat gyűjtve, jószágmustrával vagy szárnyék-alapanyagok szelektálásával... – de hasonlóképp komplex képet keres a faluképek és vidék megjelenítések tájkáin. Nem is akármilyen miliőben, hanem olyasmiben is, ahol mostanság kevésbé a néprajzosok, inkább a falukutatók keresnek alapanyagot terepkutatásaik interpretálásához: statisztikák, milleniumi faluideálok, „népi mozgalom” parasztságképe, városi falufogalmak és -emlékek, falusi építészeti modellek, miniszterelnökök beszédei, rendszerváltás-kori parlamenti viták felszólalásai, vidéki turizmus, média-reprezentációk múlt-képzetei és jelenvíziói – kiterjedt spektrumban összefoglalva. Sőt, nem is csupán rövid előszavakban vagy esettanulmányokban értelmezik ezeket, hanem idézeteket válogatnak, szakkiadványokból, sajtóból, tévéműsorokból, parlamenti jegyzőkönyvekből, turisztikai kiadványokból, filmriportázsokból és kulákellenes diafilmekből, Ludas Matyiból és MTI Képes Híradókból, vidékfejlesztési programokból és *A Falu* című szakmai folyóiratból, de ezeken kí-

vül még tucatnyi másból is. Ezerszínű szöveggyűjtemény ez, hasonlót talán egyetlen más szakma, egyetlen más tudományterület sem produkált a kiadástörténetben, s ráadásul az illusztrációként választott fotók parttalan gazdagsága is külön erénye a kötetnek, behízselgően illusztris küllemét már nem is említve. A sajátosságok közé tartozik az is, hogy a bevezetőmben bemutatott első egyetemi kiadvány szemléletmódja és e kötet közötti kontraszt is már mily triviálisan tükrözi a parasztságtanulmányok utóbbi évekbeli változásait (két év különbséggel jelent meg a két kötet!), s reprezentálja azt is, mi lehet még a maga feldolgozottságában további tudományos perspektíva a megújuló, sosem változatlan falu s az alkalmazkodni képes-kénytelen parasztság jelenkori kutatásában. Mi több, ez utóbbi kötet még arra is érzékeny figyelmet irányít, miként lehet szociológiai, valóságinterpretációs, narratíva-alapú elemzések tárgya a falu egy olyan tudományos műhelyben, ahol „a politika” kutatása lenne a fő profil. S hogy a falukép, faluimázs-változás mennyiben politika is egyúttal, annak belátását nem titkoltan az olvasóra bízta. A kilenc kutató tizenkét fejezetnyi anyagát részletesen bemutatni – könnyű belátni, miért – már nemigen van itt mód, de maga a kötet értéke valóban könyvespolcunk után kiált...!

A falunak, az egykorinak, a „változatlanak”, az „örök állandónak” és idilli szépségűnek talán vége már, historikus témakörre vált. A falu kutatása, jelen s jövő perspektíváinak belátása azonban sosem végződő feltárás, soha abba nem hagyható érdeklődés tárgya marad. Hálás alapanyagként mindazoknak, akik a falu kérdései, állapota, változása iránti érzékükkel még nem számoltak le véglegesen...

16 Kovách Imre – Csurgó Bernadett – Kiss László – Nagy Kalamász Ildikó szerk. *Vidék- és falukép a változó időben*. Argumentum Kiadó – MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest, 2007. 304 oldal.